

Kristian Gerner & Ulf Zander

Ord och bild i *Scandia*

– en introduktion

Bilden av Sveriges historia, Bilden och de historiska vetenskaperna, Bilder av Förintelsen, Bilder des Krieges – Krieg der Bilder, Det förflutnas närvaro i samtida fotografi, Film och historia, Hearst Over Hollywood, The Imaginary Geography of Cinema, Kondotjärfurstarnas visuella retorik, Kroppens och könets ikonografi i nordisk medeltid, Looking for America, Mit der Kamera bewaffnet, The Reel Civil War, Reel History, Representationer av "juden" i svensk skämtpress omkring 1900–1930, Representing the Holocaust, Seeing America, Visions of War, Visual Representations of Slavery in England and America 1780–1865 och Visuella spår är alla huvud- eller undertitlar på böcker från tidigt 2000-tal. De visar på de senaste årens stora intresse för att kombinera ord och bild samt konkreta och mentala bilder i ett stort antal humanistiska och samhällsvetenskapliga ämnen. De ovan anförda exemplen är endast ett litet axplock i en veritabel artikel- och bokflod. Att den ytterligare har tilltagit beror bland annat på att historiker och representanter för närliggande akademiska discipliner i ökad omfattning fått upp ögonen för både den visuella och den virtuella historien.¹ De närliggande diskussionerna om hur fakta och fiktion förhåller sig till varandra i skrift och vilka möjligheter och risker som ligger i att använda litterära berättargrepp i vetenskapliga texter, har även de troligen bidragit till att såväl konkreta som mentala bilder kommit att framstå som intressanta och relevanta historievetenskapliga undersökningsområden.

Förvisso har detta intresse inte varit utan problem, främst på grund av inte tillräcklig hänsyn tagits till att nya undersökningsmaterial inte alltid är bäst att analysera på traditionella och invanda sätt. Så har till exempel filmvetaren Paul Buhle höjt ett varningens finger för att det är vanligt förekommande att de som inte har någon bakgrund i filmvetenskapen inte tycks ha redskap för att analysera de ekonomiska, konstnärliga och tekniska skiftena inom filmindustrin. Om man som forskare egentligen inte är intresserad av film som medium, utan endast hur filmer speglar eller ibland inte speglar rådande politiska och ideologiska trender och konjunkturen, är risken påtaglig att man missar väsentliga inslag som är av oskattbart värde för att förstå relationen mellan filmindustri och samhälle, det vill säga precis det som egentligen är syftet med undersökningen.² Även i detta fall är steget kort till texternas värld. Som framhållits i ett flertal sammanhang är det av vikt att inse att texter, oavsett om de är fiktiva eller

ej, är konstruktioner. Liksom vad gäller ett konstverks, ett monuments eller en films tillkomsthistoria är en medvetenhet om och intresse för konstruktionsfasen ovärderlig, särskilt om de kombineras med en förtrogenhet med berättargrepp, estetik och genrekonventioner.³

Buhles varningsord är värda att lägga på minnet, men de bör inte hindra företrädare från humanistiska vetenskaper i vilka bildanalyser tidigare varit sällsynta att avstå från studera visuella representationer. Dels har historiker oftast goda kunskaper om de samhällseliga betingelser i vilka konstnärer, filmmakare och andra verkat i som få andra besitter och som ofta har varit försummade områden i till exempel konst- och filmvetenskap. Dels har den tidigare starkt dominerande inriktningen på att endast undersöka "the reality content in [...] documents" bidragit till att historiker generellt sett inte har uppmärksammat "the symbolic categories through which reality is perceived", för att citera Raphael Samuel och Paul Thompson.⁴

Dessa symboliska kategorier återfinns till exempel i kulturprodukter med stor och bred genomslagskraft. För att åter ta filmen som exempel är de stora produktionerna så kostsamma att de, för att kunna locka tillräckligt många åskådare i syfte att generera vinst, förmedlar budskap som stämmer överens med eller i varje fall ligger mycket nära de föreställningar som antas vara dominerande vid inspelningstillfället.⁵ På grund därav återfinns i populärkulturella produkter allt som oftast ett betydande antal preferenser av olika slag, eftersom producenterna önskar locka till sig personer som sinsemellan har vitt skilda utgångspunkter, åsikter och övertygelser. Resultatet blir därför sällan stereotyp och entydigt, redo att tas emot av en passiv publik, vilket varit – och är – en vanligt förekommande uppfattning från kulturkonserverv håll, utan mångtydigt och pluralistiskt, utmärkt av att åskådarna är aktiva, skapar mening och påverkar, såväl direkt som indirekt, utformningen och bedömningen av de färdiga produkterna.⁶

I likhet med i systertidskriften *Historisk tidskrift* har bildanalyser blivit allt vanligare i de senaste årgångarna av *Scandia*. Med viss eftersläpning har också några av de konkreta bilder som utforskats återgivits.⁷ I föreliggande nummer av *Scandia* är bilder som diskuteras och analyseras inkluderade i samtliga artiklar. Fyra av dem är publicerade under en gemensam rubrik: Virtuellt historia. Under höstterminen genomfördes vid Historiska institutionen i Lund en doktorandkurs med detta namn under ledning av Kristian Gerner. Utgångspunkten för kursen var att historia numera effektivt förmedlas via exempelvis datorer och filmer. De sistnämnda kan i likhet med texter betraktas som kvarlevor, berättande källor och berättelser, men det utesluter inte begreppsliga och konkreta skillnader. Berättande genom rörliga – levande – bilder och med ljud har en annan logik än den berättelse som är skriven. Bilder är inte bara avbildningar utan fungerar även som metaforer. Begrepp som uttrycks i ord har också metaforiska dimensioner. Konventionen säger att ord är mer "sanna" eller "verklighetsnära" än bilder, men om man skall berätta historien på film eller med hjälp av visualiseringar i datorer, kan skådespelare och montage av texter och bilder få samma roll som ord och begrepp i en skriven text. En undersökning om historiska händelser och förlopp med syfte att

troget återge en svunnen verklighet kan i textform vara en doktorsavhandling, medan en film med motsvarande målsättning benämns ”dramadokumentär”. Ovan sagda skall inte förstås som att texter inte kan användas i en virtuell historieskrivning. Den av Niall Ferguson redigerade antologin om kontrafaktisk historia från 1997 påvisar att också texter kan fylla en sådan funktion.⁸

Filmen har ännu en historiekulturell relevans. Såväl dokumentär- som spelfilmer är kvarlevor av sin tillkomstsituation, då de, avsiktligt eller oavsiktligt, avspeglar då rådande miljöer, idéer och föreställningar. Till detta skall tilläggas att ljud och bild inte bara uppfattas genom intellektet utan även genom känslor. Det är en slutsats som visserligen också kan sägas omfatta mången text, men tveklöst bidrar historien som film och datoranimering med andra dimensioner till den historiekultur som av tradition har sin grund i skrivna texter, fotografier, målningar, monument och byggnadsverk.

Förmedlingen av historia genom de virtuella kanalerna film och datorer får följaktligen konsekvenser för hur det förflutna uppfattas och, i förlängningen, till att revidera eller nyskapa individers och nationers historiemedvetande. Vidare är det med hjälp av datorer numera möjligt att framställa historien i form av bilder och genom montage på ett sätt som går långt utöver vad som är möjligt att göra med enbart texter. Under kursens gång togs detta till intäkt i presentationer, förutom de i detta nummer publicerade bidragen, av ”film och historia/filmhistoria – historiska markörer för verklighet”, virtuella guideturer genom historiemedvetandets topografier i form av förintelsemuseet Yad Vashem i Jerusalem och förintelselägren i Polen, den av exilukrainare sammanställda ”dokumentärfilmen” *Harvest of Despair* samt ”den virtuella staden Simrishamn”, det vill säga hur den sydsvenska stadens historia skildras i det offentliga rummet. Av olika praktiska skäl har det tyvärr inte varit möjligt att omarbota och trycka samtliga presentationer, men de fyra bidrag som återfinns i detta nummer visar alla på de spännande möjligheter som återfinns i kombinationen av virtuell och visuell historia.

Som synes har tidskriften till detta nummer genomgått en ansiktslyftning, vilken väl korresponderar med det aktuella bildtemat. En viktig del av de yttre förändringar som *Scandia* genomgått är förekomsten av en omslagsbild. Tanken är att en illustration som på ett eller annat sätt anknyter till en eller flera av de aktuella artiklarna, hädanefter skall pryda varje nummer av tidskriften. Den något högre och bredare utformningen bidrar, förutom att underlätta publiceringen av bildmaterial, också till att storleken på bokstäverna ökats i recensionsavdelningen. På så sätt kommer förhoppningsvis denna redan uppskattade avdelning att läsas av ännu fler.

Att formen för andra gången inom loppet av ett fåtal år modifierats skall inte förstås som att innehållet kommer att genomgå några drastiska förändringar. Även framöver skall *Scandia* vara ett forum för historiska artiklar byggda på vetenskaplig grund. Det viktigaste kvalitetskriteriet kommer alltså att vara att de texter som publiceras är av god kvalitet, oavsett om orden beledsagas av bilder. Det är dock vår övertygelse att de sistnämnda har kommit till historievetenskapen för att stanna. Det är i enlighet med denna övertygelse som *Scandia* försetts med en ny, skraddarsydd och tilltalande kostym.

Noter

- 1 För utförligare diskussioner, se t.ex. Lars M Andersson, Lars Berggren & Ulf Zander, "Bilden som källa", i desamma (red.), *Mer än tusen ord. Bilden och de historiska vetenskaperna*, Lund: Nordic Academic Press 2003, s. 7–16; Anna Sparrman, Ulrika Thorell & Eva Åhrén Snickare, "Bild och kunskapsökande", i desamma (red.), *Visuella spår. Bilder i kultur- och samhällsanalys*, Lund: Studentlitteratur 2003, s. 8–21 och Pelle Snickars & Cecilia Trenter, "Det förflutna som film och vice versa. Om medierade historiebruk – en introduktion", i desamma (red.), *Det förflutna som film och vice versa. Om medierade historiebruk*, Lund: Studentlitteratur 2004, s. 7–32.
- 2 Paul Buhle, recension av John Bodnar, *Blue Collar Hollywood: Liberalism, Democracy and Working People in American Film* (Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press 2003), www.filmint.nu/netonly/eng/bookreviewbluecollar.htm (2004-11-20).
- 3 Se t.ex. Kristian Gerner, *Centraleuropas historia*, Stockholm: Natur och Kultur 1997, s. 10–11; Eva Österberg, "Litteratur och kultur, text och liv" och Martin Kylhammar, "Fiktions och fakta: Några reflexioner om skönlitteraturens plats i historieforskningen", *Historisk tidskrift* 2002:1, s. 60–69.
- 4 Raphael Samuel & Paul Thompson, "Introduction", i desamma (eds), *The Myths We Live By*, London & New York: Routledge 1993, s. 1–2.
- 5 Erik Hedling, "Filmen som historiograf eller som historisk källa?", *Historisk tidskrift* 2002:1, s. 76.
- 6 John Fiske, *Television Culture*, London & New York: Routledge 1987, särskilt s. 48–83. Se även Will Brooker, "Rescuing *Strange Days*: Fan Reaction to a Critical and Commercial Failure", i Deborah Jermyn & Sean Redmond (eds), *The Cinema of Kathryn Bigelow, Hollywood Transgressor*, London & New York: Wallflower 2003, s. 198–216.
- 7 Se t.ex. Lars M Andersson, "Bilden av juden i svensk skämtpress 1910–1940", *Historisk tidskrift* 1996:1, s. 28–64; Ulf Zander, "Den slingrande vägen från Auschwitz. Om Förintelsens bilder och de eventuella sambanden mellan då och nu", *Scandia* 2000:2, s. 283–319; Pirkko Leino-Kaukiainen, "Fängslade tavlor från en förbisedd del av jorden. Uppfattningar om det finska landskapet på 1800-talet", *Scandia* 2002:2, s. 277–295; Max Liljefors & Ulf Zander, "Det neutrala landet Ingenstans. Bilder av andra världskriget och den svenska utopin", *Scandia* 2003:2, s. 209–242; Patrik Hall, "'Krig mot allt och alla': Strindbergsfejden som politisk offentlighet", *Scandia* 2004:1, s. 21–59; Agneta Ney, "I marginalen på medeltiden – ett utrymme för kommunikation? Föreställningar om människor, djur och natur i bonaden från Bayeux", *Historisk tidskrift* 2004:3, s. 391–415.
- 7 Se vidare i Niall Ferguson, "Introduction. Virtual History: Towards a 'Chaotic' Theory of the Past", i densamme (ed.), *Virtual History. Alternatives and Counterfactuals*, London: Picador 1997, s. 1–90.